

6.10.2020

Čujuheapmi: SPR s 26/2020 Rádjeeastagat COVID-19

Ášši: Sámi parlamentáralaš rádi almmolaš cealkámuš koronavirus-dili dagahan rádjerasttildeami ráddjehusain ja dan váikkuhusain sámeservošii

Sámi parlamentáralaš rádi stivra lea giedahallan koronaviruspandemiija ja olgorájiid giddema váikkuhusaid sámeservošii ja cealká čuovvovačča

Koronaviruspandemiija váikkuha sámeservošii vugiin, mii ii leat goassige ovdal leamaš. Pandemiija geažil stáhtaid olgorájiin leat ráddjen rádjejohtolaga jagi 2020 giđa ja geasi áigge. Sápmelaččat leat eamiálbmot, mii orru njealji stáhta guovllus Suomas, Norggas, Ruotas ja Ruoššas. Rádjerasttildeapmái guoski ráddjehusat leat mearkkašatti ládje váikkuhan maiddá sámeservošii.

Stáhtaid geatnegasvuodát sámiid guovdu šaddet suorit rollii earenoamážit spiehkastatdilis. Dát guoská sámiid vuoigatvuoda dearvvašvuhtii ja eallimii, ráddjehusaid váikkuhusaid árvvoštallama ja hehttehusaid geahpedeami, sámegeielat dieđiheami ja rávvema, ja ráhkkaneami boahttevaš pandemiijadiliide sámeservodaga geahččanguovllus.

Sápmelaččain lea iežaset álbmogin ja eamiálbmogin sihke našuvnnalaš ja rájiid rasttildeaddji perspektiivvas iešmearridanvuoigatvuohta ja vuoigatvuohta eallit sámi álbmogin maiddá spiehkastatdilis. Vuoigatvuohta iešmearrideapmái ja vuoigatvuohta oassálastit mearrádusbargamii alces guoski áššiin ii galggaše hedjonit spiehkastatdilis dahje dan maŋŋá.

ON:a eamiálbmogiid vuoigatvuodaid guoski julggaštusa 36 artikla mielde riikkaidgaskasaš rájiid juohkin eamiálbmogiin lea vuoigatvuohta doalahit ja ovddidit rájiid rasttildeaddji ovtasbarggu ja gaskavuodaid, masa gullet maiddá vuoigatvuohta, čuvgehuslaš, politihkalaš, ekonomalaš ja sosiála doaibma. Stáhtat galget ollašuttit eamiálbmogiiguin ráđđádala doaimmaid, maiguin álkidahttet dán vuoigatvuoda geavaheami ja sihkarastet dan ollašuvvama maiddá spiehkastatdilis.

Sápmelaččat eamiálbmogin dárbbasit pandemiija ráhkkananplána, man mihttomearrin lea ráddjet hehttehusaid, mat pandemijas šaddet olbmuid dearvvašvuhtii ja sámeservošii ja dorvvastit sámeservodaga doaimmaid joatkašuvvama buoremus lági mielde.

Stáhtaid geatnegasvuodát sámiid guovdu deattuhuvvojit earenoamážit spiehkastatdilis

1. Sámpelaččain lea vuoigatvuohta dearvvašvuhtii ja eallimii. Stáhtain lea geatnegasvuohta suodjalit sámeservošiid koronavirusa dagahan riskkain. Earenoamážit koronavirusa riskajoavkkuide gullevaš sápmelaš eallilan olbmot leat sámi árbedieđu mearkkašahtti guoddit ja sirdit, geaid suodjaleapmi lea dehálaš. Spiehkastatdilis galgá maiddái sihkkarastit earenoamážit dan, ahte sámiid gielalaš vuoigatvuođat sosiála- ja dearvvašvuođafuolahusas eai hedjon.
2. Sápmelaččain lea vuoigatvuohta álbmogin iešmearrideapmái ja dáid vuoigatvuođaid ollašuvvan spiehkastatdili áigge dahje dan maŋŋá lea dehálaš. Iešmearridanvuoigatvuođa vuođul sámiin lea álbmogin vuoigatvuohta mearridit politihkalaš diliineaset, ovddidit iežaset ekonomalaš, servodatlaš ja kultuvrralaš ovdáneami ja mearridit iežaset luondduriggodagain ja daid gávdnosiin, iige sis galgga mange dilis doalvut eret sin vuoigatvuođa daid luondduriggodagaide, mat leat sin leahkima vuođđoeaktu. Stáhtain lea geatnegasvuohta háhkat sámi friija, dihtui vuođđuduvvi ovdamiehtama áššiin, main lea mearkkašupmi sámekultuvrra dahje -ealáhusaid dahje sámiid servodateallima vuođđoeavttuid dáfus. Sámediggi galgá dán láhkai oassálastit našuvnnalaš ráhkkananplánaid gárvvistepmai.
3. Dorvvastan dihte sápmelaččaid dieđuoazžuma spiehkastatdilis, dieđiheapmi galgá dahkkot sámegielaide. Spiehkastatdilis dieđujuohkimii ja dieđuoazžumii galgá giddet earenoamáš fuomášumi, vai sápmelaččat ožžot rievttet dieđuid, máhttet ráhkkanit dillái ja dađi lági mielde váikkuhit virusa leavvamii. Eiseválddiid koronavirusii laktáseaddji sámegielat dieđiheami mearri ja rievttet áigái čuoziheapmi, lea koronavirusdilis leamaš váilevaš. Eatnigielat dieđuoazžuma uhcca mearri dagaha dearvvašvuhtii duodalaš riskka, go olmmoš sáhtta háliitkeahtta njoammudit virusa. Dieđiheamis galgá vuhtiiváldit maiddái dan, ahte sámeservodagas oassi olbmui eai máhte lohkat iežaset eatnigiela sámegiela servodatlaš dili geažil. Diehtu galggašii juksat maiddái daid sámegielat olbmuid, geat eai loga sámegiela. Máŋgga eiseválddi oasil koronaepidemiija oktavuodas lea bohtán ovdan, ahte eiseválddiin ii leat plána sámegielat dieđiheapmái, masa šaddá ain stuorit mearkkašupmi kriisadiliin.

Stáhtaid rádjerasttildeapmái guoski ráddjehusat leat mearkkašahtti ládje váikkuhan sámeservošii

4. Stáhtaid rádjerasttildeapmái guoski ráddjehusat leat mearkkašahtti ládje váikkuhan sámeservošii. Rájiid giddema váikkuhusaid sápmelaččaide leage dárbu árvvoštallat ollislaččat. Ráddjehusat leat váikkuhan sámiid bearaš- ja searvvušgaskavuodaide, ee. friija johtima ja kulturdáhpáhusaid šluhttema dihte. Sosiála gulahallama rádjašuvvan bidjá maiddái earenoamážit riskajoavkkuide gullevaš olbmuid oktonasvuođa ja eará buresbirgejumi riskadahkkiid vuollái.
5. Ráddjehusat leat váikkuhan maiddái sámealáhusaide, degomat baozodollui ja duodjái, ja daid hárjeheapmái. Váikkuhusat leat mearkkašahttit maiddái gávppašeamis, bálvalansurggiin, kultursuorggis ja sámeturismmas. Friija johtin lea mearkkašahtti ášši sámealáhusaid hárjehaneavttuid ja daid gánnáhahttivuođa geahččanguovllus.

6. Sámeielat rájiid rasttideaddji bálvalusaid fidnašuvvan ja bargofámu johtin leat bisánan rádjerasttildeapmái guoski ráddjehusaid geažil. Rájiid rasttildeaddji sosiála- ja dearvvašvuodafuolahusbálvalusaid geavaheami dáfus ráhkkananplánaid ja -soahpamušaid vátni lea hástalus kriisadilis. Dát váikkuha sámeielagiid rájiid rasttildeaddji bálvalusaid oažžumii. Sosiála- ja dearvvašvuodasuorggis rádjerasttildeapmái guoski ráddjehusat leat váikkuhan ee. bargofámu johtimii ja bargamii ráji rastá. Dát sáhtá báikkálaččat váikkuhit sámeielagiid sosiála- ja dearvvašvuodabálvalusaid fidnašuvvamii sámeielat bargofámu váni dihte. Rájiid rasttildeaddji sámeielat árrabajásgeassin, oahpahuš ja skuvlejupmi leat deaiván hástalusaid ja bálvalusaid oažžun lea juobe mearreáigásaččat nohkan spiehkastatdili ja rádjerasttildeapmái guoski ráddjehusaid dihte. Mearrádusaid váikkuhusaid mánáid, nuoraid ja bearrašiid dáfus galggašii árvvoštallat.
7. Pandemiija ja rádjegiddemat leat váikkuhan sihke sámiid rájiid rasttildeaddji ovttasbargui ja eamiálbmogiid globála ovttasbarggu ollašuvvamii. Riikkaidgaskasaš rájiid juohkin eamiálbmogis lea vuoigatvuohta doalahit ja ovddidit rájiid rasttildeaddji gaskavuodaid ja ovttasbarggu. Eamiálbmogiin lea maiddá seamma prinsihpa mielde vuoigatvuohta doalahit ja ovddidit rájiid rasttildeaddji gaskavuodaid ja ovttasbarggu eará eamiálbogiiguin globála dásis. Globála ovttasbargu eará eamiálbmogiiguin ja oassálastin globála eamiálbmotlihkadussii leat dehálaš oassi sámiid vuoigatvuođaid dovdámis ja ollašuvvamis riikkaidgaskasaš dásis. Koronaviruspandemiija lea váttásmahtán eamiálbmogiid gaskasaš globála ovttasbarggu ja eamiálbmogiid vejolašvuoda oassálastit riikkaidgaskasaš proseassaide. Globála ovttasbarggu dorvvasteapmi pandemijaid áigge lea dehálaš, muhto seammás galgá sihkkarastit, ahte globála ovttasbargu ii bija njoammunvára vuollái eamiálbmogiid, mat leat juo dávjá rašimus sajádagas.

Ráhkkaneapmi boahhtevuhtii

8. Sápmelaččat eamiálbmogin dárbbasit pandejiima ráhkkananplána, man mihttomearrin lea ráddjet hehttehusaid, mat pandemijas šaddet olbmuid dearvvašvuhtii ja sámeservošii. Sámiid iešmearridanvuoigatvuođa ja dan, ahte sámeovuolu lea njealji stáhta guovllus, galggašedje stáhtat váldit buorebut vuhtii doaimmaineaset, mat dahkkojuvvojit pandemiija geažil. Ráhkkananplána ulbmil lea stivret pandemijai ráhkkaneami hálddahusa buot dásiin, nu ahte sámiid eamiálbmotvuoigatvuođaid ollašuvvan ja sámeservodaga doaimmaid joatkašuvvan dorvvastuvvojit buoremus lági mielde. Pandemiija áigge galgá vuhtiiváldit, ahte sámiid vuoigatvuohta doalahit ja ovddidit rájiid rasttildeaddji gaskavuodaid, hárjehit árbevirolaš ealáhusaideaset ja oažžut rájiid rasttildeaddji bálvalusaid, dorvvastuvvojit nu ahte spiehkastatdilli hehte dan nu unnán go vejolaš.
9. Dan ahte sámeovuolu lea njealji stáhta guovllus galggašii vuhtii váldit maid go gárvvistuvvojit našuvnnalaš ráhkkananplánat. Stáhtat galggaše koordineret sámeovuollu ráhkkananplánaid gárvvisteamii sihke ollašuttima vai sámeovuollu guoski spiehkastadiliid ráddjehusat hehteše nu unnán go vejolaš sápmelaččaid stáhtaid rájiid rasttildeaddji servodateallima. Jos našuvnnalaš ráhkkananplánat eai hármoniserejuvvo nu ahte vuhtii váldo sápmelaččaid orrun

njealji stáhta rájáid siskkobealde, sáhtta leat ahte sámiide heivehuvvojit juoba njeallje iešguđetlágan ráhkkananplána, maid ráddjehusat sáhttet leat hui iešguđetláganat. Dát hehte sámiid rájiid rasttildeaddji ovttasbarggu mearkkasáhtti láhkai.

10. Stáhtat galget ain doaimmaineaset bokte suodjalit koronavirusa leavvamis guovllusteaset orru sámi eamiálmoga earenoamážit dalle, go johtimii guoski ráddjehusat váldojuvvojit eret ja go dán geažil mátkkošteapmi sámiid orrunguovlluide lassána. Stáhtaid siskkáldas mátkkoštanrávvagiin galgá giddet fuomášumi dasa, ahte eamiálmoga vuoigatvuohta dearvvašvuhtii ja eallimii dorvvastuvvo, daningo dávdda leavvandilli molsašuddá stáhtaid iešguđet guovlluid gaskkas. Sápmelaččaid johtin stáhtaid rájiid rastá, searvvušgaskavuodaid doalaheapmi dahje árbevirolaš ealáhusaid doaibmaneavttut eai galggaše šaddat vára vuollái mátkkošteami buktin riskka vuodul, juos dat ii vuodđuduva areála dávdda leavvandillái.